

Súdobá kritická recepcia románu *Agáty* (v slovenskej periodickej tlači)

IGOR HOCHTEL, Katedra slovenskej literatúry, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra

HOCHTEL, I.: Contemporary critical reception of the novel *Agáty* (Black Locusts, in Slovak periodical print media)

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 59, 2012, No 1, p. 42 – 50.

Ladislav Ballek's novel *Agáty* (Black Locusts) was published in 1981. It was the time of normalization – political totalitarianism, which made every effort to regulate art production and declared socialist realism to be the only right creative method. Since writing truly about the present (and having the writings published) was impossible, and so was employing the techniques forged by the 1960s prose writers who had sought ways to realize their creative ambitions without abandoning their principles. As for the topics, the writers began to prefer history and their childhood times, they fled to topic exile. In the field of literary criticism there was an ongoing latent disagreement between the critics applying ideological criteria and those leaning on aesthetical views. The author of the article tracks the contemporary reception of that significant novel in question (the reviews and studies published shortly after its release), pays attention to the critics' argumentation. The work was definitely well-received, however one group of the critics used ideological terminology as well as ideological reasoning in their positive assessments, whereas the other group consistently adhered to aesthetical criteria. Two faces of Slovak literary criticism can thus be shown through the analysis of Ballek's *Agáty's* reception.

Key words: L. Ballek's novel *Agáty* (Black Locusts), literary-critical reception, the situation of criticism, promotion of socialist realism, ideological criteria, aesthetical criteria

Román Ladislava Balleka *Agáty* s podtitulom *Druhá kniha o Palánku* vyšiel v roku 1981. Bolo to v čase, keď sa začínalo druhé desaťročie normalizácie. Totalitná politická garnitúra v predchádzajúcom decéniu uskutočnila radikálne čistky, upevnila si svoje postavenie a moc, čas náznaku uvoľnenia, ktorý priniesla gorbačovská „perestrojka“, ešte nenastal.

Umelecká próza, resp. jej predstavitelia, na ktorých nebolo uvalené publikačné embargo (či ktorí boli spod neho omilostení), už uskutočnili takticko-strategický ústupový manéver. Keďže písať o prítomnosti pravdivo a kriticky sa nedalo, nebolo ani možné uplatňovať, pokiaľ mala mať kniha šancu na vydanie, tie umelecké postupy, ktoré v šesťdesiatych rokoch pôsobili vývinovo podnetne, miestami i provokačne, inovovali našu prózu, autori sa – ako to ktosi označil – uchýlili do exilu témy. Tematicky sa priklonili k histórii a navracali sa do rokov svojho detstva. To bola azda jediná možnosť, ako si

zachovať svoju „autorskú tvár“. Táto situácia prózy bola už viackrát a rozmanitými spôsobmi pomenovaná v rôznych štúdiách i syntetických prácach. Ako prví ju však presne a odvážne vystihli Eva Jenčíková a Peter Zajac v dôležitej stati *Situácia súčasnej slovenskej literatúry*, ktorá bola publikovaná ešte pred pádom totalitného režimu, na začiatku roku 1989. Napisali o tom: „V druhej polovici sedemdesiatych rokov sa presadzuje v próze jednoznačne tá spisovateľská generácia, začiatky ktorej sú spojené so šesťdesiatymi rokmi. Generácia Jaroša, Šikulu, Balleka však urobila jednu podstatnú korektúru v zmysle dobového ‚príkrovového pohybu‘. Práve v časoch najväčšieho volania po súčasnosti pochopila, že pokiaľ chce zachovať autentický životný svet ako základ prozaickej tematizácie, musí opustiť pôdu súčasnosti, ktorá zvädza k zníženej miere problémovosti a k značnej linearite. Preto je presun do historizmu legitímnou dobovou odpoveďou tejto generácie. Ním si totiž uchováva v danom čase svoju prozaickú integritu a zároveň môže práve na pôde historizmu, tejto dominanty predchádzajúcej generácie, pokračovať v často polemickom dialógu s jej koncepciou prózy.“¹

Dá sa povedať, že slovenská próza sa zväčša usilovala ignorovať rehabilitáciu metódy socialistického realizmu, ktorú presadzovalo dogmatické, marxistické krídlo kritiky, opätovne povyšujúce ideologické kritériá na estetické a správajúce sa dosť útočne, majúce za sebou oporu v normalizačnej politike. Pravda, boli aj výnimky, a to aj v rámci generácie profilujúcej sa v šesťdesiatych rokoch; takou je napríklad novela Jozefa Kota *Horúčka* z roku 1973, ktorá udalosti v Československu v rokoch 1968 – 1969 interpretuje v intenciách oficiálneho výkladu husákovskej politickej garnitúry.

Prirodzene, aj situácia literárnej kritiky bola na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov zložitá, a to z rovnakých dôvodov. Tie isté kontrolno-represívne nástroje – napr. aj v podobe tzv. následnej cenzúry –, aké si totalitná moc vytvorila na kontrolu umeleckej spisby, uplatňovala aj voči metatvorbe. Od kritiky sa oficiálne vyžadovalo, aby bola strážcom ideologickej čistoty, mala dozerať na to, aby sa tvorili diela, ktoré mali slúžiť tzv. záujmom socialistickej spoločnosti. Viacerí predstavitelia literárnej kritiky šesťdesiatych rokov boli stále bez možnosti publikovať, a teda podieľať sa na aktuálnom literárnom dianí, mám na mysli predovšetkým Milana Hamadu, Ivana Kadlečíka, Júliusa Vanoviča, ktorí sa mohli „navrátiť“ až po páde totality, ale aj iných, napr. Michala Nadubinského. Aj keď som si vedomý istej miery zjednodušenia, dovoľm si publikujúcich literárnych kritikov obdobia, o ktorom hovorím, zaradiť do troch skupín:

1. Dogmatickí kritici, opätovne presadzujúci metódu socialistického realizmu. V ich argumentácii výrazne prevažujú ideologické argumenty a postuláty, nie argumenty estetické. Svojimi recenziami a článkami (a zrejme aj internými formami kritiky – mám na mysli posudky pre vydavateľstvá) sa priamo podieľali na normalizácii v literatúre. V ich nazeraní na literatúru sa uplatňuje stranický princíp a triedne videnie, k čomu sa aj priamo hlásia. Mnohé ich literárnokritické výstupy majú charakter likvidačnej kritiky. Sem patrili Daniel Okáli, Břetislav Truhlář, Valér Peřko a menej známy, no nie menej dogmatický Jozef Veľký.

2. Kritici, o ktorých literárnovednej erudícii a schopnosti percipovať skutočné hodnoty nemožno pochybovať, usilujúci sa v kritike uplatniť predovšetkým interpretačné

¹ JENČÍKOVÁ, Eva – ZAJAC, Peter: *Situácia súčasnej slovenskej literatúry*. In: *Slovenské pohľady*, roč. 105, 1989, č. 2, s. 45 – 71.

postupy, avšak využívajúci aj barličky terminológie marxistickej literárnej vedy, čo sa niekedy dialo možno aj v záujme autora. Mám na mysli predovšetkým Jána Števčeka, Stanislava Šmatláka, Vincenta Šabíka, ktorí mali nielen ambíciu stáť i v normalizačných rokoch v centre diania, ale aj výrazný vplyv, ďalej napríklad Pavla Števčeka, Ivana Sulíka, Pavla Plutku a ďalších.

3. Kritici, ktorí principiálne odmietali pri hodnotení textov uplatňovať ideologické kritériá i terminológiu (pravda nešlo o odmietnutie manifestačné – nedal sa uverejniť text, ktorý by napr. priamo odmietal metódu socialistického realizmu). Usilovali sa o exaktný prístup pri interpretácii a boli aj „v službách“ tých autorov, ktorí sa ocitali v zóne ohrozenia. Sem patrili Albín Bagin, Milan Šútovec, Peter Zajac, Valér Mikula, ďalej nastupujúci kritici ako napr. Braňo Hochel, Marta Komžíková (dnes Součková), len o čosi neskôr Fedor Matejov, Eva Jenčíková a iní.

Prvé tri knihy Ladislava Balleka (novely *Útek na zelenú líuku*, 1967, *Púť červená ako ľalia*, 1969, a román *Biely vrabec*, ktorý prekvapujúco – vzhľadom na tému, spôsob stvárnenia a dobu – vyšiel ešte v roku 1970) sa niesli presne v intenciách inovačných procesov slovenskej prózy v šesťdesiatych rokoch. Nasledujúce Ballekovo dielo, novelu *Modré hodiny*, ktorá završovala sériu autorových „farebných“ próz, sa už v normalizačných podmienkach nepodarilo vydavateľsky realizovať. (Vyšla až s odstupom dvadsiatich piatich rokov pod titulom *Trinásty mesiac*, s podnázvom *Sen noci mesačných* – Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1995.) Po tejto skúsenosti aj Ladislav Ballek uskutočňuje ústupový manéver; v *Južnej pošte* sa uchýľuje už do historického času, do obdobia konca druhej svetovej vojny a prvých povojnových mesiacov, ako i do témy detstva, v dôsledku čoho sa zmenil tiež jeho autorský rukopis. Pravda, ťažko možno jednoznačne tvrdiť, že rozhodujúci vplyv na vznik tohto diela a na spôsob, akým bolo napísané, mala normalizačná situácia, že nebyť nej by autor napísal iné prózy a inak. Tematická zmena, premena uhla nazerania však umožnili autorovi vyhnúť sa ostrému stretu s dogmatickou kritikou, priniesli mu úspech v podobe uznania viacerých kritických autorít takpovediac zo všetkých táborov, avšak jeho diela nepochybne boli aj skutočným úspechom slovenskej prózy ako takej.

Román *Agáty (Druhá kniha o Palánku)*, ktorého literárnokritickej recepcii sa chcem v tomto príspevku venovať, vyšiel po románe *Pomocník* (1977) a stretol sa s priaznivým kritickým ohlasom a akoby definitívne uviedol jeho autora medzi najvýznamnejších prozaikov príslušnej doby. Mimochodom, svetlo sveta uzrel v tom istom roku (1981), v ktorom bol *Pomocník* sfilmovaný.

V nasledujúcom uvažovaní si budeme všímať dobové kritické (interpretačné) ohlasy *Agátov*, prístupy kritiky k dielu, spôsoby hodnotenia románu. Na základe preštudovania bibliografických prameňov som identifikoval celkovo osem bezprostredných reakcií na vydanie tohto prozaického diela, ktoré vzbudzuje istý rešpekt už svojím rozsahom. Venovať sa im budem chronologicky, teda v poradí, v akom boli publikované, a to v dost tesnom slede.

Najrýchlejšou reakciou bola rozsiahla recenzia Viliama Marčoka, ktorá vyšla už 21. októbra 1981 v týždenníku *Nové slovo* takmer na celej novinovej strane. Autor ju nazval

Hlavný hrdina – Palánk a má konvenčný podtitul Nad novou knihou Ladislava Balleka. Ide o kritický prejav, v ktorom sa kombinujú analyticko-interpretáčnne postupy s hodnoteniami ideologického charakteru. Tam, kde sa kritik venuje kompozícii diela a špecifikám, ktoré ho odlišujú od klasickejších či konvenčnejších podôb románu, skutočne vystihuje jeho podstatné vlastnosti. Všíma si fakt, že próza nemá jedného hlavného hrdinu (protagonistu), ani ústredný dej a svojou kompozíciou, v ktorej je zreteľne čitateľné, že ide o mozaiku „rovnocenných, postupne vyrozprávaných príbehov“,² sa výrazne odlišuje od predchádzajúceho *Pomocníka* a ponáša sa skôr na *Južnú poštu*. Zdôrazňuje: „*Hrdinom románu je doslova mesto*.“³ Pri výklade ideového plánu diela však Marčok vykonáva evidentnú nadprácu, keď si vypomáha ideologickou argumentáciou. Aj v úzadí jeho výhrad, poukázania na isté nedostatky románu, je ideologická motivácia: „*Z hľadiska prozaických diel predchádzajúcich generácií sa môže Ballekova výpoveď v rokoch po oslobodení a po februári zdať v čomsi neúplná a v inom zas nadbytočná. (...) celkový obraz môže pripadať miestami skôr kurióznym ako historicky verným atď.*“⁴ Vzápätí však prozaika „rehabilituje“, ale takisto prostredníctvom ideologickej argumentácie: „*Tieto odchýlky nie sú totiž dôsledkom nerešpektovania klasických zásad socialisticko-realistického prózy, ale sú naopak výsledkom zmien spoločenskej situácie postupu prozaického poznania. Ak napríklad bezprostredný ideologický zápas s reakciou v päťdesiatych rokoch si vyžadoval v prístupe k súčasníkovi uprednostňovanie triedno-historického nadhľadu, dnes s odstupom času sa prozaici pokúšajú vidieť toho istého človeka aj z pohľadu, teda zvnútra.*“⁵ Pozoruhodné je, že Marčok ešte aj Ballekovu zmienku o brutálnych politických praktikách po roku 1948 vidí tak, že autorovi sa cez ich kritiku podarilo „*priam publicisticky obnažiť svoje angažované marxistické stanovisko*“.⁶ Podľa kritika Ballek týmto románom „*nenásilne vedie čitateľa k tomu, aby si považoval životné, národné a politické istoty, ktoré mu poskytuje budovanie socializmu už tridsať rokov*“.⁷ Ide tu o zjavnú ideovú (ideologickú) preinterpretáciu či nadinterpretáciu románu, motivovanú nie samotným dielom, ale mimoliterárnymi okolnosťami. Nebol by však marxistický kritik marxistickým kritikom, keby neuplatnil aj postulatívny princíp, keby napriek súhlasnému prijatiu nezdvihol aj varovne prst. Podľa neho Ballek v ďalšej tvorbe „*bude musieť zľaviť zo svojho prepiaťteho rodáckeho lipnutia na detailoch, zážitkoch, pocitoch atď., a na druhej strane zas čosi pridať v zobrazovaní podielu jednotlivca na činnom formovaní dejín*“.⁸

Domnievam sa, že je to naozaj len náhodná zhoda okolností, že až tri recenzie *Agátov* vyšli v jeden a ten istý deň. 12. januára 1982 denník *Pravda* publikoval rozsiahlu a obsažnú recenziu Stanislava Šmatláka *Dielo epickej spravodlivosti s podtitulom Nad Agátmi Ladislava Balleka* a denník *Smena* dve kratšie recenzie pod logom 1+1=???. Prvá

² MARČOK, Viliam: Hlavný hrdina – Palánk. Nad novou knihou Ladislava Balleka Agáty. In: *Nové slovo*, 29. októbra 1981, s. 15. Citáty z tejto recenzie uvádzam v presnom znení, teda aj s istými štylistickými chybami.

³ Tamže.

⁴ Tamže.

⁵ Tamže.

⁶ Tamže.

⁷ Tamže.

⁸ Tamže.

s názvom Ladislav Ballek – mýtizujúci epik je z pera Karola Wlachovského a druhú s titulom Umenie nie je vzorec napísala Gabriela Rothmayerová. Zatiaľ čo prvú možno vnímať ako dôsledne literárnokritický text, ktorý odbornosť a terminológiu prispôsobuje miestu publikovaniu, t. j. kultúrnej rubrike v novinách, teda širšiemu okruhu potenciálnych čitateľov, druhá má viac charakter publicistického textu, čo korešponduje s vtedajšou profesiou jej autorky.

Rothmayerová svoj text uvádza epizódou o tom, ako na ulici stretla spisovateľa Dušana Nikolaja s *Agátmi* pod pazuchou a spomína aj svojho redakčného kolegu, ktorý najprv videl filmovú verziu *Pomocníka* a potom si ho aj prečítal. Plní skôr propagačnú funkciu. Obe recenzie v *Smene* sú jednoznačne pozitívne, ani jeden z autorov nevyjadruje voči dielu kritickú výhradu. Väčšiu výpovednú hodnotu má text v tom čase evidentne erudovanejšieho Karola Wlachovského. Pozoruhodné je jeho vyjadrenie o tom, že zatiaľ čo *Pomocník* má dostredivú kompozíciu, keďže „politickú, dejinnú a osobnú skúsenosť Palánčanov, domorodcov i prišielcov autor vtlesnil do uceleného epického toku klasickej podoby románu“, ⁹ *Agáty* majú uvoľnenú až odstredivú kompozíciu, ktorú recenzent – tak ako iní – vidí v plynutí rozprávania do šírky, v polyfónnosti, ktorá tu má korene „vo viacerých súbežných príbehoch a osudoch“. ¹⁰ Kritik ďalej konštatuje, že „dominantným znakom novej Ballekovej prózy je teplá južanská senzibilita“. ¹¹ Potvrzuje to, čo naznačuje v titule, totiž že tvorca mýtizuje konkrétny región. A podľa Wlachovského práve touto mýtizáciou „vysoko zdvihol slovenskú prózu z provincionalizmu“. ¹²

Stanislav Šmatlák svoju recenziu v *Pravde* začína rozsiahlym zamyslením (sám ho nazýva „azda až pridlhým všeobecným úvodom“¹³) o návrate epickosti do slovenskej prózy a čitateľských očakávaniach v tomto smere. Vzápätí konštatuje, že „*Agáty* sú umelecky najzreľším dielom Ladislava Balleka“. ¹⁴ Potom prechádza k postupnému zdôvodňovaniu tohto tvrdenia, pričom i on – tak ako väčšina recenzentov – uplatňuje komparatívny prístup, porovnáva *Agáty* a *Pomocníka*, odhaľuje kompozičné aj ideové zhody i rozdielnosti. Svoju recenziu písal po Marčokovi, na dvoch miestach sa naňho aj odvoláva, ale, prirodzene, vyslovuje mnohé vlastné cenné zistenia. *Agáty* definuje ako dielo epickej komplexnosti. Hodnotným interpretačným postrehom je konštatovanie, že autor „pre svoj epický Palánk (...) objavil ‚karnevalovú‘ tvár jeho života a že v každom z ‚palánskych‘ ľudských príbehov vedľa tragickosti či vážnosti uvidel aj odlesk grotesknej podoby odchádzajúcej dejinnej epochy“. ¹⁵ Argumentácia o karnevalovej tvári a o prelínaní groteskného a tragického je nepochybne správna, môžeme sa pod ňu podpísať aj dnes, avšak jej usúvzťažnením s „odchádzajúcou dejinnou epochou“ už do Šmatlákovho textu trocha zasahuje ideológia. Väčšia miera ideologizovania sa však prejavuje už skôr, na inom mieste. Podľa Šmatláka Ballek stvárnil čas, „v ktorom sa odohráva výmena dvoch epoch,

⁹ WLACHOVSKÝ, Karol: Ladislav Ballek – mýtizujúci epik. In: *Smena*, 12. januára 1982, s. 5.

¹⁰ Tamže.

¹¹ Tamže.

¹² Tamže.

¹³ ŠMATLÁK, Stanislav: Dielo epickej spravodlivosti. Nad *Agátmi* Ladislava Balleka. In: *Pravda*, 12. januára 1982, s. 5.

¹⁴ Tamže.

¹⁵ Tamže.

v ktorom starý svet vykorisťovateľských vzťahov odchádza zo scény našich dejín a uvoľňuje priestor svetu novému, socialistickému“.¹⁶ Nuž, keby sme tieto Šmatlákové slová čítali bez znalosti kontextu a bez poznania diela, mohli by sme sa nazdávať, že ide o daký nový variant budovateľského či „triedneho“ románu. Pravda je taká, že Ballek síce stvárňuje povojnové obdobie, v ktorom sa odohrávajú politické zápasy (aj na regionálnej „palánskej“ úrovni), neraz ich aj tematizuje, ale jeho autorský postoj je nestranný. O obchodníkoch, živnostníkoch, podnikateľoch (staviteľ Hampl ako pars pro toto) rozhodne nehovorí ako o vykorisťovateľoch, nevníma ich ako ľudí, ktorí sa majú navždy stratiť v prepadlisku dejín. Ale, na druhej strane, ideologickému, jednostrannému písaniu sa vyhol aj pri stvárnení postáv komunistov: kým napríklad komisár Beluš je presvedčený idealista a môže vzbudzovať sympatie, komisár Mlynárik je typickým primitívnym nositeľom moci, ktorý sa neštíti používať intrigy, likvidovať protivníkov udávaním a pod.

Recenzia, ktorej titul predstavuje len názov diela *Agáty* od autora označeného značkou (pš) – pravdepodobne ide o Pavla Števčeka – vyšla v časopise *Nové knihy* 24. marca 1982. Je bezvýhradne kladná a dôsledne sa vyhýba ideologickej argumentácii, ak za ňu nebudeme pokladať vágne a z dnešného pohľadu aj dosť bizarne znejúce slovné spojenie „súčasná socialistická kultúrnosť“, ktoré sa objavuje v úvodnom súvetí. Ide však o pomerne povrchný pohľad na dielo, bez hlbšej a premyslenejšej analýzy. Autor síce tiež vychádza z porovnania *Agátov* s *Pomocníkom* i *Južnou poštou*, avšak vôbec neodhaľuje kompozičné rozdiely, ktoré iným neunikli. O *Pomocníkovi* a *Agátoch* tvrdí: „(...) nieže len patria k sebe, keďže vychádzajú zo seba a dopĺňajú sa, ale vytvárajú výsostne krásnu formovú jednotu. Takmer sa ani nedá vraviť, že ide o ‚dva diely‘ románového cyklu, románovej fresky.“¹⁷ Uvedomil si podobnosti, ktoré tkvejú v tematických a motivických súvislostiach, nie však odlišnosti. Jednoducho nepostrehol, že sú to romány, ktoré sa síce odohrávajú v tom istom prostredí, pričom aj niektoré postavy „prešli“ z jedného textu do druhého, ale v skutočnosti ide o dve prózy zámerne napísané iným spôsobom, čo sa prejavuje predovšetkým v rovine kompozície.

Text Rudolfa Chmela uverejnený v recenznej rubrike *Slovenských pohľadov*, teda bez titulu, pokladám za najvýznamnejší a najvýstižnejší bezprostredný literárnokritický ohlas *Agátov*. V jeho úvode kritik umnou argumentáciou obhajuje príklon prozaikov vtedy strednej generácie k minulosti a k rokom detstva. Púšťa sa tak do síce opatrnej, predsa však polemiky s Vladimírom Mináčom, ktorý žiadal od prózy „posunúť sa do súčasnej skutočnosti“.¹⁸ S jemnou iróniou podotýka, že to žiada „ten istý Mináč, ktorý na epickú fikciu dávno rezignoval a ktorý svojou historickou esejistikou tento návratný pohyb vyvolal aj u strednej generácie“.¹⁹ Chmel umne vyvracia Mináča Mináčom a prozaikov, o ktorých tu ide, pred Mináčom a vlastne aj pred hroziacimi (či už aj uskutočnenými) útokmi marxistickej kritiky bráni takisto Mináčom.

¹⁶ Tamže.

¹⁷ (pš): *Agáty*. In: *Nové knihy*, 24. marca 1982, č. 13, s. 2.

¹⁸ Citované podľa daného Chmelovho textu, ktorý uvádza *Romboid*, 1981, č. 3, nie však názov Mináčovej state.

¹⁹ CHMEL, Rudolf: Ladislav Ballek: *Agáty*. Druhá kniha o Palánku. In: *Slovenské pohľady*, roč. 98, 1982, č. 4, s. 111 – 115.

Ballekovu románovú tvorbu následne usúvzťažňuje s generačnými druhmi, spomína Šikulu, Habaja, Vlada Bednára, Jaroša, Slobodu, Lenča i Feldeka (ktorý v tom čase vydal *Van Stiphouta*), aby poukázal na rozmanitosť epického stvárnenia. Ballekovi a jeho *Agátom* priznáva v tomto kontexte dôstojné miesto. Kritikov postoj k dielu je afirmatívny, nenachádza sa tu nijaká závažná kritická výhrada. Chmel si všima špecifiká poetiky diela aj v komparácii s *Pomocníkom*, ktorý „predstavuje pomerne uzavretú rodinnú a dobovú sociálno-psychologickú kroniku“,²⁰ zatiaľ čo „kompozícia *Agátov* je vedome uvoľnenejšia, širšia i veľkolepejšia“²¹ (pripomenúť môžeme Wlachovského pojem dostredivej a odstredivej kompozície). Podľa Chmela *Agáty* sú „predovšetkým románom postáv“.²² Kritik vyzdvihuje autorovu schopnosť stvárniť osudy postáv v rovine psycho-sociálnej, ale aj filozoficko-historickej. Čítujem: „Dôraz na postavy, presnejšie na viacero postáv, súvisí isto s kompozíciou *Agátov*, ktoré nepredstavujú klasický román, ale skôr románovú epeju o domove.“²³

Rudolf Chmel ako prvý v súvislosti s „rozložením“ epického materiálu *Agátov* do viacerých príbehov použil pojem román v románe, ktorý potom bližšie osvetlil Milan Šútovec v štúdiu O žánrovej štruktúre Ballekových *Agátov*.²⁴

Tento Šútovcov text, rovnako ako štúdiu Petra Zajaca Kompozícia Ballekových *Agátov*²⁵ môžeme radiť – vzhľadom na to, že vyšli v nasledujúcom roku po vydaní samotného diela – k bezprostredným ohlasom na román. Obe výrazne prekračujú rámec literárno-kritického prístupu k textu, smerujú k úsiliu o uchopenie problematiky výkladu diela v istej miere komplexnosti, pričom výrazne uplatňujú literárnoteoretické východiská a smerujú i k teoretickým záverom.

Ťažisko Šútovcovej štúdie tvorí problematika žánrovej charakteristiky Ballekovho rozsiahleho epického diela.²⁶ Autor v každej z kapitol (on však nehovorí o kapitolách, ale používa označenie segmenty) *Agátov* objavuje iné žánrové atribúty, pričom v niektorých z nich prozaik uplatnil postupy viacerých žánrových foriem. Šútovec tu identifikuje historicko-geografickú črtu, román, román v románe, etno-sociologickú črtu, poviedku, novelu, denník ako istý typ nesujetovej formy, epištolárne žánre, ale aj prvky politického komentáru a pod. V konečnom dôsledku akoby rezignoval na žánrové určenie výsledného tvaru, syntézy, keď konštatuje, že ide o „otvorený systém, ktorý sa nateraz vymyká jed-

²⁰ Tamže.

²¹ Tamže.

²² Tamže.

²³ Tamže.

²⁴ ŠÚTOVEC, Milan: O žánrovej štruktúre Ballekových *Agátov*. In: *Romboid*, roč. 17, 1982, č. 9, s. 41 – 47. Knižne in: ŠÚTOVEC, Milan: *Rekapitulácia nekapitulácie*. Malé kritické memoáre. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1990, s. 241 – 252.

²⁵ ZAJAC, Peter: Konceptia Ballekových *Agátov*. In: *Slovenská literatúra*, roč. 29, 1982, č. 6, s. 501 – 516. Štúdia knižne v upravenej (rozšírenej) verzii vyšla pod názvom Literárne dielo ako vnútorne mnohotvárnny komplexný celok in: ZAJAC, Peter: *Tvorivosť literatúry*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1990, s. 140 – 163.

²⁶ Recenzenti *Agátov* sa v podstate zhodli na tom, že ide o román, hoci niektorí z nich ho takto označili celkom jednoznačne (S. Šmatlák, R. Chmel), iní akoby s istým váhaním (napr. V. Marčok). Ja ho v svojej monografii *Ladislav Ballek. Príbeh ako princíp* (Bratislava : Literárne informačné centrum, 2005) vnímam ako román.

noznačnému žánrovému zaradeniu“.²⁷ Pravda, treba to vidieť v dobových súvislostiach. Slovenskí prozaici, inšpirovaní postmodernými trendmi (prvky postmoderny tento literárny vedec nachádza aj v *Agátoch*, čo vyslovil v publikácii *Rekapitulácia nekapitulácie*, kde v záverečnom rovnomennom epilógu o tejto knihe poznamenáva, že „svojou žánrovou štruktúrou presadila u nás postmoderný koncept epiky“²⁸), vyprodukovali viacero rozsiahlych diel, ktoré sa vymykajú žánrovým kritériám, ako ich definovala klasická poetika, no kritika o nich bez váhania hovorí ako románoch. Šútovcovo odhalenie žánrovej pestrosti diela a najmä pomenovanie konkrétnych žánrových foriem, ktoré sa v ňom vyskytujú bolo podnetné a inšpiratívne pre ďalšie uvažovanie o diele.

Štúdia Petra Zajaca sa tiež dotýka problematiky žánrovej podoby *Agátov*, zdôrazňujúc ich tvarovú rozmanitosť a členitosť, ale rozkrýva aj celý rad ďalších interpretačných línií. Všíma si napríklad vzťah sveta dospelých a detského sveta, problematiku výstavby jednotlivých postáv a ich funkciu v textovej štruktúre, spôsob autorskej stratégie v zobrazovaní prostredia, v ktorom sa jednotlivé príbehy odohrávajú, pričom hovorí o tom, že priestor tu má nielen svoju topografiu, ale aj topológiu, kategóriu epického a historického času a ďalšie súvislosti.

Oba texty, Šútovcov i Zajacov, sú spomedzi ohlasov diela, ktoré môžeme vnímať ako aktuálne (v krátkom čase po jeho vydaní), nielen najrozsiahlejšie, ale v istom zmysle aj najúplnejšie a najpresnejšie. Paradoxne im venujem menej priestoru (zasluhujú si samostatnú pozornosť), pretože nesledovali striktné axiologické hľadisko (hoci hodnotu *Agátov* v konečnom dôsledku obe potvrdzujú), presahujú rámec kritickej reakcie, a tak sa svojou interpretačnou podstatou trochu vymykajú z hlavného zámeru tohto príspevku, ktorým bolo ukázať, do akej miery kritika pri recepcii diela balansovala na hranici estetického a ideologického prístupu.

Na záver si dovoľím výsledky malého uvažovania o kritickej recepcii Ballekových *Agátov* zhrnúť:

Ballekov román bol prijatý jednoznačne afirmatívne. *Agáty* sa nestali predmetom polemической výmeny názorov, ako tomu bolo napríklad v prípade trilógie Vincenta Šikulu, *Majstri, Muškát, Vilma*, ktorá priniesla ideologicky podstatne exponovanejšiu tému (Slovenské národné povstanie). Kritika ako celok nepochybne vystihla základné špecifiká románu. Časť literárnej kritiky (Marčok, Šmatlák) používala aj ideologicky formulovanú (ťažko posúdiť, do akej miery aj motivovanú) argumentáciu, časť kritikov sa jej dôsledne vyhla. „Potreba“ nazerať na dielo cez prizmu oficiálnej ideológie, zviadla dvoch v zátvorke menovaných recenzentov aj k nesprávnym, nepresným úsudkom o diele, hoci inak vystihujú jeho podstatu. Keď sa v čase vzniku týchto kritických prejavov ideologicky formulovaná argumentácia využívala pri afirmatívnom hodnotení diela, zdanlivo to bolo v prospech autora, lebo ho tak integrovala do oficiálnej literatúry, resp. pomáhala mu udržať si postavenie v nej. Dnes však – pokiaľ niekto tieto literárnokritické texty číta – môže autora skôr diskreditovať. Pravda, tvorca v tom môže byť celkom nevinne. Aj o dobovej literárnokritickej recepcii diela Ladislava Balleka totiž platí to, čo charakterizuje

²⁷ ŠÚTOVEC, Milan: O žánrovej štruktúre Ballekových *Agátov*. In: *Romboid*, roč. 17, 1982, č. 9, s. 47.

²⁸ ŠÚTOVEC, Milan: *Rekapitulácia nekapitulácie*. Malé kritické memoáre. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1990, s. 254.

literárny proces v normalizačnej ére všeobecne. Keďže autori svojimi knihami často kritériá (neo)socialistického²⁹ realizmu nenapĺňali, časť ideologicky orientovanej (či argumentujúcej) kritiky si ich prispôbovala tak, aby ich bolo možné zahnať do jeho košiara. (Veď o čom by inak písali?)

LITERATÚRA

- CHMEL, Rudolf: Ladislav Ballek: Agáty. Druhá kniha o Palánku. In: *Slovenské pohľady*, roč. 98, 1982, č. 4, s. 111 – 115.
- JENČÍKOVÁ, Eva – ZAJAC, Peter: Situácia súčasnej slovenskej literatúry. In: *Slovenské pohľady*, roč. 105, 1989, č. 2, s. 45 – 71.
- MARČOK, Viliam: Hlavný hrdina – Palánk. Nad novou knihou Ladislava Balleka Agáty. In: *Nové slovo*, 29. októbra 1981, s. 15.
- (pš): Agáty. In: *Nové knihy*, 24. marca 1982, č. 13, s. 2.
- ROTHMAYEROVÁ, Gabriela: Umenie nie je vzorec. In: *Smena*, 12. januára 1982, s. 5.
- ŠMATLÁK, Stanislav: Dielo epickej spravodlivosti. Nad Agátmi Ladislava Balleka. In: *Pravda*, 12. januára 1982, s. 5.
- ŠÚTOVEC, Milan: O žánrovej štruktúre Ballekových Agátov. In: *Romboid*, roč. 17, 1982, č. 9, s. 41 – 47.
- ŠÚTOVEC, Milan: *Rekapitulácia nekapitulácie*. Malé kritické memoáre. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1990.
- WLACHOVSKÝ, Karol: Ladislav Ballek – mýtizujúci epik. In: *Smena*, 12. januára 1982, s. 5.
- ZAJAC, Peter: Konceptia Ballekových Agátov. In: *Slovenská literatúra*, roč. 29, 1982, č. 6, s. 501 – 516.

Doc. PhDr. Igor Hochel, PhD.
Katedra slovenskej literatúry
Univerzita Konštantína Filozofa
Tr. A. Hlinku 1
949 74 Nitra
SR
e-mail: ihochel@ukf.sk

²⁹ Predponou neo v zátvorke pri slove socialistický vyjadrujem skutočnosť, že malo ísť o akýsi nový variant socialistického realizmu. Ani normalizačná kritika, ktorá požadovala návrat k tejto tvorivej metóde, ho už nevnímala v takej primitívnej podobe, ako tomu bolo v päťdesiatych rokoch.